

REGIONS AND REGIONALISM IN SERBIA
RÉGIÓK ÉS RÉGIONALIZMUS SZERBIÁBAN

Éva Szügyi, PhD student

Pécsi Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola,
Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar
Regionális Tudományi Társaság Szabadka.

Address: 24430 Ada, Szerbia, Đure Đakovića 169/c.

Phone: +38163-8592-451

E-mail: eva.szugyi@yahoo.com

RÉGIÓK ÉS RÉGIONALIZMUS SZERBIÁBAN

REGIONS AND REGIONALISM IN SERBIA

Kulcsszavak: decentralizáció, regionalizmus, fejlődés, Európai Unió, integráció

Kivonat

Szerbiát hosszú idő óta a politikai bizonytalanság, a gazdasági instabilitás jellemzi. Az egységes nemzetállam megalkotásának utópiája a történelem folyamán újra és újra megtalálja a támogató tömeget. Ennek ellenére az utóbbi években tanúi lehetünk Szerbia Európa-irányultságának, amely az ország 2009-ben benyújtott Európai Unió csatlakozási kérelmét eredményezte.

A regionális politika cél-, eszköz- és intézményrendszerének kialakítása a nemzeti fejlődési erővonalak alapos ismeretét kívánná meg. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Szerbia az egykori Jugoszlávia legdifferenciáltabb területi szerkezettel rendelkező tagköztársasága volt, valamint a területi elmaradottságnak és hanyatlásnak a háborús viszonyok sajátos jelleget adtak. Szerbiában a felsorolt okoknál fogva a modern területpolitika kialakítása értelem szerűen nem történhet az európai országok többségére jellemző módon. Az ország bonyolult fejlődési pályán halad és számos sajátosságot mutat a gazdasági fejlődés sok szegmensében. Mindemellett a regionális különbségek a mai napig rendkívül élesek. Szerbia regionális átalakulása nem mentes az ellentmondásoktól, továbbá az eddigi szerb regionális politikának több hiányossága is van.

Az utóbbi évtizedekben Szerbiában a regionális fejlődést nem tekintették a társadalmi-gazdasági fejlődés szerves részének. Mindemellett a regionalizációs folyamatokat az éveken át tartó belpolitikai válság, a folyamatos gazdasági hanyatlás és a társadalmi szerkezetváltás jelentősen akadályozta. Az országra jelenleg jellemző a régiók fejlettségi szintjei közti nagyfokú különbség, a nagyszámú fejletlen község, a strukturális egyenlőtlenség és az intézményes problémák.

Keywords: decentralization, regionalism, development, European Union, integration

Abstract

My study summarizes aspects of Serbian regional policy with special focus on regions. The study emphasizes the importance of the issue in the Republic of Serbia in 2010, with the ambition to join the European Union.

In the recent years in Serbia the process of regionalization, the power of decentralization and the strengthening to self-government has become a central issue. In this context, my aim is to give a general preview about initial processes of Serbia's regional development, regionalism and decentralization. The research on the subject is justified by the accession of Serbia to the European Union.

According to the constitutional law in Serbia there are three levels of administration and territorial administration: central (federal), regional and local. With the enactment of the new Law on Regional Development, and the legal framework five NUTS 2 regions were created.

The main questions are: Where is currently the regional organization in Serbia? How and in what measure has the decentralization process been achieved? Is there a "bottom-up" initiative in Serbia or the country is trying to meet the expectations of the European Union?

Regional structural policy, as a part of the economic policy is aimed to reduce regional disparities or spatial inequalities. This is the overall goal of regional policy. I state that this goal was not the overall driving force of Serbia's new regional policy since 2007.

Institutionalization of Serbia's regional policy started in 2007. The Regional Development Strategy of Republic of Serbia 2007-2012 is the first document on regional development, which defines the country's development priorities. The Law on Regional Development (Law on RD) was responsible for creating the legal framework and policy for regional development in 2009 (modified in 2010), and the regulation on NUTS1 regions was also implemented in 2009 (modified in 2010). After long discussions and several modifications, eventually 5 regions (five NUTS 2 and thirty NUTS 3) were established in Serbia in 2010.

The Ministry of Economy and Regional Development is responsible for the institutional coordination of the regional policy. Regional Development Agencies are at the intermediate level of institutional hierarchy. After the

regionalization of Serbia, the Autonomous Province of Vojvodina remained a whole and unified NUTS 2 region with complex and developed regional institutions.

The main function of regions should not be statistical-planning, as Serbia has very unevenly spread geographically defined economic inequalities. In order to balance the negative impacts of globalization and the neoliberal economic policy and because of the ongoing EU integration, the competitiveness of local economies should be strengthened.

It should be noted that Serbia had the largest and most differential spatial structure of the former Yugoslavia, furthermore the war conditions gave special characteristics to the spatial backwardness and setback.

Regional Disparities in Serbia had been massively growing since the 90s – in spite the fact that Vojvodina had tradition and special rights (to autonomy and self determination). Vojvodina's example (institutions, self-determining, self-organisation, regional responsibility) could be a model for Serbia's further praxis of regionalisation, but only with constitutional guarantees, because regions are very irritable and „delicate” entities in a highly politicised and centralised state.

Institutionalisation of regional policy (on regional level) is inevitable to have functional regional development in Serbia. The “bottom up” regionalism does not function and the “top down” regionalisation and the new-created Regional Policy in Serbia is not appropriate to reduce regional inequality.

The current Regional Policy (commended from one center) is not appropriate to reduce regional inequalities in Serbia, even if there is a complete institutional framework (APV). Functional regions (mezo-level) and decentralised political power is needed for Balanced Regional Development.

Currently, the country's development path is complicated and shows numerous sophisticated features in many segments of the economic progression. The statistical-planning role of territorial units would be largely modified if region becomes a functional category and connects to regional economic development. This is an opportunity for Serbia to take a path of effective economic development.

BEVEZETŐ

Szerbia földrajzi helyzete összetett: balkáni, Pannon, Duna-menti és közép-európai ország. Nyolc állammal határos, határainak háromnegyed része szárazföldi, egy negyedét pedig folyók és hegyláncok alkotják. Geostratégiai helyzete sokban változott az elmúlt húsz évben. Helyzete kedvező az európai és az Európán kívüli országokkal való gazdasági kapcsolatok, valamint közlekedési és kereskedelmi kapcsolatok fejlesztésére. Az európai folyamatokba történő bekapcsolódás, illetve a szomszédos államokkal való kapcsolatépítés hozzájárulhat Szerbia területi és funkcionális szerepének növekedéséhez (Nagy, 2007).

Legjelentősebb természeti erőforrásait a termőföldek, valamint az erdőségek, vizek, a megújuló energia, a biológiai sokféleség, levegő, stb. jelentik.

Szerbia gazdasági térszerkezetére, lakosságára és településrendszerére meghatározólag hat az ország földrajzi helyzete. Határmenti területei elmaradtak a központi területeken szerveződő társadalmi-gazdasági csomópontok miatt. Szerbia természetes népszaporulata folyamatosan csökken, ami leginkább a kisebb, periférián elhelyezkedő, illetve a rurlális térségekre jellemző. Az átlag életkor magas¹².

¹² Az átlag életkor a 2011-es lakossági összeírás alapján 42,2 év. Legalacsonyabb Raska körzetben (Sumádia és Nyugat-Szerbia régió): 38,6 év, míg a legmagasabba Zajecsar körzetben (Dél- és Kelet-Szerbia régió): 46,7 év. Mindkét körzetre jellemző, hogy a lakosságot többségében ortodox vallású szerbek lakják, azzal, hogy Zajecsarban a legnépesebb kisebbséget a szintén ortodox vallású vlachok képezik.

Az országban dúló háborúk, a hanyatló gazdasági helyzet akadályozták Szerbia regionális fejlődését. Az egyes régiók közti fejlettségbeli különbségek kiéleződtek. Az európai országok közül Szerbiában a legnagyobbak az egyes területek közötti fejlettségbeli eltérések.

TÖRTÉNETI VISSZATEKINTŐ

A volt Jugoszlávia szétesése, amelynek egyik oka valójában épp a nagy területi fejlettségbeli különbségek, a fejlett észak és a fejletlen dél közötti egyenlőtlenségek, politikai és etnikai különbségek voltak, több kicsi, egymással konkuráló piacgazdaság létrejöttét eredményezte (Simić, 2009). A nyugat-balkáni országok közötti eltérés regionális fejlettség tekintetében lényegében mindig is jelentős volt, ám a háború után tovább nőtt. Minden országnak megfelelő jelentőséget kellene tulajdonítania ennek a problémának és komplexen kellene kezelnie azt, figyelembe véve, hogy ahol nincs regionális és gazdasági egyenlőség, ott nem lehet szociális és nemzetiségi egyenlőség sem (Đorđević, 2007).

A „nagy Jugoszlávia” összeomlását követően valamennyi tagállamban közigazgatási reform zajlott le. Ennek eredményeként megnőtt a helyi önkormányzatok száma, illetve kialakultak a középszintű adminisztratív egységek. Az utódállamok ugyanakkor jellemzően centralizált, unitárius államok, melyekben a nemzeti szint megerősítése és a helyi önkormányzati szintek számának növelése nem járt együtt a középszintű igazgatás kialakításával. Ezek az államok eltérően értelmezik a területi fejlődés és a szubszidiaritás kérdését.

„Szerbia dezintegrálódásával párhuzamosan az országot „újra kellett definiálni”: meg kellett határozni, hogy a szerb állam a következő időkben milyen jellegű legyen, mekkora területeket öleljen fel, és milyen helyet foglaljon el a világban.” (Juhász, 2003).

Szerbia az egykori Jugoszlávia legnagyobb és legdifferenciáltabb területi szerkezetet mutató tagköztársasága. Az örökölt több évtizedes területi különbségek és a központokban koncentrálódó tőke és foglalkoztatottság gátolta az elmaradott területek fejlődését. A társadalmi intervenciók szelektívek voltak és nem voltak elegendőek, szerkezetileg nem voltak kellőképpen lehatároltak, ami a regionális egyenlőtlenséget növelte.

Szerbiában az asszimetria nem csupán a fejlett és a fejletlen területek között tapasztalható, hanem a városi települések és a falusi települések között, az urbánus és a rurális térségek közt, csakúgy mint a fejlett és az elmaradott községek közt, az adminisztrációs központok és a periférikus községek közt, a korridorok mentén fekvő

községek és azok közt a községek közt, ahol az infrastruktúrális ellátottság nem éri el a 20%-ot, stb.

Szerbia bonyolult fejlődési pályán halad és számos sajátosságot mutat a gazdasági fejlődés szegmenseiben. Az ország regionális átalakulása nem mentes az ellentmondásoktól, a regionális különbségek rendkívül élesek. A területi elmaradottságnak és depresszióknak a háborús viszonyok sajátos jelleget adtak. A modern területpolitika kialakítása nem haladhat az európai országok többségére jellemző úton.

A regionalizmus, a hatalom decentralizációja, a különböző önkormányzati formák létrehozásának és megerősítésének jelentősége az elmúlt években Szerbiában is központi szerepet kapott. Az uniós előírások átvétele, a területi statisztikai adatok gyűjtése, a kohéziós politika intézményrendszerének kialakítása új területi felosztást követelt. Az eddigi szerb regionális politikának azonban több hiányossága is van: a regionális egyenlőtlenségek kérdésénél a szakemberek a fejletlen területek felzárkóztatására törekedtek, asszimetrikus regionalizációs rendszer alakult ki, ami aránytalan regionális fejlődést eredményezett. A regionális fejlődéshez hiányzott a szükséges intézményi rendszer és az összehangolt, egységes regionális politika.

A KÖZÉPSZINTŰ ADMINISZTRATÍV EGYSÉGEK KIALAKULÁSA

Decentralizáció alatt a tervezéssel, döntéshozattal és közfunkciókkal kapcsolatos hatáskör nemzeti szintről valamely, a nemzetitől alacsonyabb szintű szervezetnek, ügynökségnek történő átadását értjük (Vučetić–Janitjević, 2006). Szerbiában a közigazgatási egység községekre, körzetekre, illetve autonóm tartomány(okra) tagolódik.

A történelem folyamán Szerbiában a decentralizáció többször is megjelent (Pálné, 2004). Léteztek zsupánságok, járások, községközi regionális közösségek, melyek a középszintű területi szerveződésnek feleltek meg.

1965-ig, megszüntetésükig a községek és a járások voltak a területi decentralizáció megjelenési formái. Ezt követően a községközi regionális közösségek alapján szerveződött Szerbia az 1991-es szerb alkotmány meghozataláig. A községközi regionális közösségek határainak kijelölésekor tájegységenként különböző szempontokat vettek figyelembe: Vajdaság esetében a gazdasági szempontokat, Koszovóban a földrajzi-tervezési kritériumokat, Központi Szerbiában a történelmi-funkcionális elvek domináltak.

Szerbiában a körzetek (okrug) tipikus példái a dekoncentrált hatalmi működésnek. A körzeteket 1992-ben alakították ki a politikai irányítás számára. Nem rendelkeznek a hatalmi területi decentralizáció formájának sem politikai, sem adminisztratív jellegével. A

körzet területi középszint, ahol a lehatárolt terek földrajzilag és funkcionálisan nem feltétlenül alkotnak egységet.

A körzethatárok meghúzása nem mindig fedi az identitás határokat. Kitűnő példa erre Ada és Zenta község esete, melyek minden tekintetben Szabadkához és az Észak-Bácskai körzethez gravitálnak, ezzel szemben ezek a települések közigazgatásilag az Észak-Bánati körzethez lettek csatolva Kikinda községközponttal.

SZERBIA ÉS AZ EURÓPA UNIÓS CSATLAKOZÁS

Az eurointegrációs folyamatokba való bekapcsolódás közel két évtizede közös célja a nyugat-balkáni államoknak. Tekintettel arra, hogy fejletlen piacgazdaságokról van szó, nyitott etnikai, szociális és területi kérdésekkel, felmerülhet a kétség a sikeres regionalizáció és decentralizáció tekintetében, csakúgy mint az Európai Unióhoz való csatlakozás és a regionális fejlődés megvalósulásával kapcsolatban. A nyugat-balkáni országok és az Európai Unió kapcsolatát tekintve elfogadott az a nézet, hogy a Balkánon csak az európai struktúrába történő integrálódás képes biztosítani a hosszú távú stabilitást (Kemenszky, 2008).

A jövőbeni EU-tagság perspektívája, a belső jog harmonizációja az Európai Unió jogrendszerével olyan gazdasági és jogi reformfolyamatokat indít el a nyugat-balkáni országokban, amely által létrejön ezen országok belső stabilitása (Gasmi, 2007). A régió stabilizációja és az uniós tagság tehát egymást feltételezi és erősíti. Az Európai Unió bővítési politikája a stabilitás megteremtése után az „államépítés” ösztönzésére, a megfelelő intézményrendszer kiépítésére és a regionális együttműködésre irányult (Lopandić, 2010)

Szerbia Európai Unió csatlakozással kapcsolatos terveiben jelentős lépés volt az Európa Tanács 2012. március 1-i döntése, melynek értelmében Szerbia megkapta a tagjelölti státuszt.

*Az Európai Unió integráció nemzeti programjának*¹³ 2008 és 2012. december 31. közötti időszakában történt megvalósulásáról szóló jelentés szerint Szerbia jogrendszerét az említett négyéves periódusban 88%-ban harmonizálta az EU jogrendszerével, ami konkrétan azt jelenti, hogy a tervezett 1 172 törvény és törvénytől alacsonyabb rendű jogi aktusból 1 030-at elfogadott a kormány.

¹³ Nacionalni program za Evropske integracije 2008-2012.

Ezt követően a fenti program folytatásaként lett elfogadva Az Európai Unió *"közösségi vívmányok" átvételének nemzeti programja 2013-2016.*¹⁴ Ez a dokumentum definiálja a fejlesztési és stratégiai célokat, a célok eléréséhez szükséges reformokat és intézkedéseket, megfogalmazza a jogrendszer harmonizációjának bővebb keretét, meghatározza a tervek megvalósításához szükséges elengedhetetlen feladatokat.

Az Európai Unióval megkötött *Átmeneti kereskedelmi egyezmény*¹⁵, amely 2009. január 1-től hatályos, előlátta az EU-ból történő behozatal liberalizálását a következő hat évre szólóan, illetve a Szerbiából az unióba történő kivitel fokozatos vámliberalizációját. Ez az egyezmény 2014. január 1-től előlátja az ipari termékek korlátlan behozatalát az Európai Unióból, csakúgy mint a legtöbb mezőgazdasági termék importját. Az uniós árukra vonatkozó fokozatos vámcsökkentés eredményeként 2012-ben a vámok átlagos értéke 1,8% volt, míg az egyéb országokból történő import esetében az átlagos vám 6,2%.

A 2000-es évben Szerbia legjelentősebb donátora az Európai Unió volt, ami azt jelenti, hogy az össz támogatások 72%-a az unióból származott, ez pedig szám szerint 2,4 milliárd eurót takar. Az *Előcsatlakozási támogatások* összege 2012-ben 172 millió eurót tett ki, mely 13 projekt realizálását tette lehetővé. Ezeknek a projekteknek az együttes célja, hogy segítsék Szerbiát mindazon kulcsfontosságú reform meghozatalában, amely elengedhetetlen az Európai Unióhoz való csatlakozáshoz.

REGIONALIZÁCIÓS FOLYAMATOK SZERBIÁBAN

A regionalizáció fejlett, európai országokban létező tapasztalata több okból sem impementálható megoldás a Balkánon. Ezek az okok: tranzíciós folyamatok, az etnikai és területi viták, az államok megszűnése, a determinált (és fokozódó) észak-déli irányú fejletlenség, a közös (egységes) piaci feltételek hiánya (Simić, 2009). Itt kell megemlíteni a regionális identitás (közösségszervezési erő) hiányát is (North, 2002. Idézi: Vuletić-Vukelić, 2009), bár léteznek olyan területek a térségben, melyek nem a XXI. század „regionalizálódási nyomása” alatt jöttek létre¹⁶ (Tripković, 2003).

Szerbia regionalizációja és decentralizációja elkerülhetetlen az Európai Unióhoz való csatlakozás előtt. Az uniós csatlakozás követelménye, hogy Szerbia közigazgatási beosztását összehasonlíthatóvá tegye. Az utóbbi évtizedekben, Szerbiában a regionális fejlődést nem tekintették a társadalmi-gazdasági fejlődés szerves részének. Mindemmel a

¹⁴ Nacionalni program za usvajanje pravnih tekovina Evropske Unije za period 2013-2016.

¹⁵ Prelazni trgovinski sporazum

¹⁶ Például Vajdaság (a szerző megjegyzése)

regionalizációs folyamatokat az éveken át tartó belpolitikai válság, a folyamatos gazdasági hanyatlás és a társadalmi szerkezetváltás jelentősen akadályozta. Az országra jelenleg jellemző a régiók fejlettségi szintjei közti nagyfokú különbség, a nagyszámú fejletlen község, a strukturális egyenlőtlenség és az insztitucionális problémák.

Szerbiában a regionalizáció politikai kérdést képez. A szerb politikai elit értelmezésében a regionalizációs folyamat az Európai Unió által kikényszerített, kötelezően teljesítendő feladat (Komšić, 2007), ami Szerbia európai integrációs törekvéseinek elengedhetetlen velejárója (Eždenci, 2011). Mindemellett Eždenci szerint Szerbiában a regionalizáció a tér régiókra történő felosztását jelenti, és a lehatárolás inkább csak politikai- és jogi szinten történt meg, nem gazdasági és kulturális szempontok figyelembevételével (Janić, 2009).

Továbbá a regionalizációra Szerbiában úgy tekintenek, mint a hatalommegosztás egy fajtájára, nem pedig az ország adminisztratív felosztására (Tripković, 2003). A hatalommegosztás egy olyan érzékeny témájáról beszélünk tehát, ahol a vertikális dimenzió (helyi, regionális, központi) és a horizontális vetület (törvényhozó, végrehajtó, ellenőrző) keresztezik egymást.

A regionális politika csupán a fejletlen területek felzárkóztatására koncentrál, miközben figyelmen kívül hagy számos egyéb kritériumot: szociális, területi, környezeti-fejlesztési kritériumot. Szerbiának a regionális politika megvalósításához nem volt megfelelő intézményrendszere, sem kielégítő szervezeti támogatottsága a fejlődés irányítására. Sokáig dominált a centralizáció és a hierarchikus viszony a központi és a lokális hatalom között. A lokális hatalmak autonómiájának erősítésére és a helyi hatalmak és az állam közötti partneri együttműködési viszony megteremtésére irányuló törekvések lassan és nehézkesen indultak be.

A REGIONÁLIS FEJLESZTÉS INTÉZMÉNYESÍTÉSE

Szerbiában a regionális politika új intézményi keretének megfogalmazása 2012-ben kezdődött az új kormány megalakulásával. Újraszervezték a minisztériumokat és létrejött a Regionális Fejlesztés és Helyi Önkormányzatok Minisztériuma.

Az átszervezés után a regionális fejlesztés intézményi infrastruktúrája a következőképpen néz ki:

- ✓ Nemzeti Regionális Fejlesztési Tanács
- ✓ Regionális Fejlesztési Tanács
- ✓ Regionális Fejlesztés és Helyi Önkormányzatok Minisztériuma

- ✓ Nemzeti Regionális Fejlesztési Ügynökség
- ✓ Regionális Fejlesztési Ügynökségek
- ✓ Cégnyilvántartási ügynökség¹⁷
- ✓ Regionális Fejlesztés Egyéb hordozói (Kormány, VAT, Belgrád Város, Szerb Köztársaság Fejlesztési Alapja)

A regionális fejlesztéspolitika jogi keretét a törvények, határozatok, szabályzatok, ügyrendek, végzések, döntések, stratégiák és a Szerb Köztársaság Alkotmánya alkotják.

A fejlesztési dokumentumok: Nemzeti Regionális Fejlesztési Stratégia, Regionális Fejlesztési Stratégia, Régiók Fejlesztésének Finanszírozási Stratégiája, Községi- és Városfejlesztési Stratégiák.

A 2012-es *Szerbia fejlődéséről szóló jelentés*¹⁸ a regionális fejlesztési problémák közül kiemeli a következőket: magas munkanélküliség, demográfiai elöregedés, alacsony képzettség és nem megfelelő szakember-struktúra, infrastrukturális problémák, gyér befektetési aktivitás, negatív szociális folyamatok, nem befejezett intézményi keret.

2012-ben sor került a Regionális Fejlesztéspolitika megvalósulásának elemzésére. Ami a jogi regulatívákat illeti, számos releváns törvény és törvénytől alacsonyabb rendű jogi aktus lett elfogadva, melyek a regionális fejlesztés intézményi hálójának kialakítását biztositják a hatalom minden szintjén. A 2008-2012-es időszakban többek közt el lett fogadva a Regionális Fejlesztési Törvény, továbbá több mint 20 törvénytől alacsonyabbrendű jogi aktus, melyek külön meghatározzák az egyes szegmensek fejlesztéspolitikáját, a regionális intézményrendszer hálózatának kiépítését, egyéb nomenklaturát, amely közvetlenül támogatja a decentralizációt, kohéziót és a regionális politika eszközeinek és mechanizmusainak szabályozását. A tervezett aktivitásokból a fejlesztési programok a 10 legfejletlenebb községben valósultak meg legkevesebé.

NUTS RÉGIÓK

A különböző tudományágak eltérő módon állnak hozzá a régió kérdésének meghatározásához: a földrajz a régió komplex térszerkezeti egységét, természeti vagy társadalmi- gazdasági jellemzőket ért a fogalom alatt, a szociológia a kulturális identitás vagy etnikai sajátosságok alapján elhatárolódó tájakat, a közigazgatás a területi igazgatás

¹⁷ A 2012-es évben a cégnyilvántartási ügynökség hatásköre jelentősen kibővült.

¹⁸ Izvestaj o razvoju Srbije 2012.

funkciói alapján elkülönített területi egységeket (Lengyel, 2010, Illés, 2002, Lengyel-Rechnitzer, 2004, Nemes Nagy, 2009, Pálné Kovács, 2008).

Az uniós előírások átvétele, a területi statisztikai adatok gyűjtése, a kohéziós politika intézményrendszerének kialakítása új területi felosztást követelt (Mészáros – Boros – Nagy – Pál – Nagy, 2010).

A régiók funkcionális területi egységek, amelyek a törvény szerint „nem adminisztratív területi egységek és nem rendelkeznek jogi önállósággal”¹⁹. A NUTS legfőbb jellegzetességei, hogy statisztikai, tervezési célokra készült, működő intézményi beosztáson alapul, hierarchikus szintenként lefedi az adott ország teljes területét (Takács, 2008).

A NUTS régiók lehatárolásának kritériumai (1. sz. táblázat):

1. A lakosok száma
2. Geopolitikai helyzet
3. Természeti erőforrások
4. Meglévő területi szerveződés
5. Kultúrális- történelmi hagyományok

1. táblázat. A NUTS régiók kialakításánál alapvető kritérium a lakosok száma:

Szint	Legalacsonyabb lakosságszám	Legmagasabb lakosságszám
NUTS 1	3 000 000	7 000 000
NUTS 2	800 000	3 000 000
NUTS 3	150 000	800 000

Forrás: Uredba o nomenklaturi statistickih teritorijalnih jedinica „Sl.Gl. RS” br. 109/2009 i 46/2010

A nomenklatura meghatározásának alapelve a meglévő adminisztratív felosztás tiszteletben tartása. A NUTS szintek statisztikai funkcionális egészet képeznek.

A Szerb Köztársaságot két NUTS 1 régió alkotja:

1. Szerbia – Észak: melyet Belgrád régió és Vajdaság régió alkotnak
2. Szerbia – Dél: melynek alkotói Sumádia- és Nyugat-Szerbia, Dél- és Kelet-Szerbia, valamint Koszovó és Metóhia

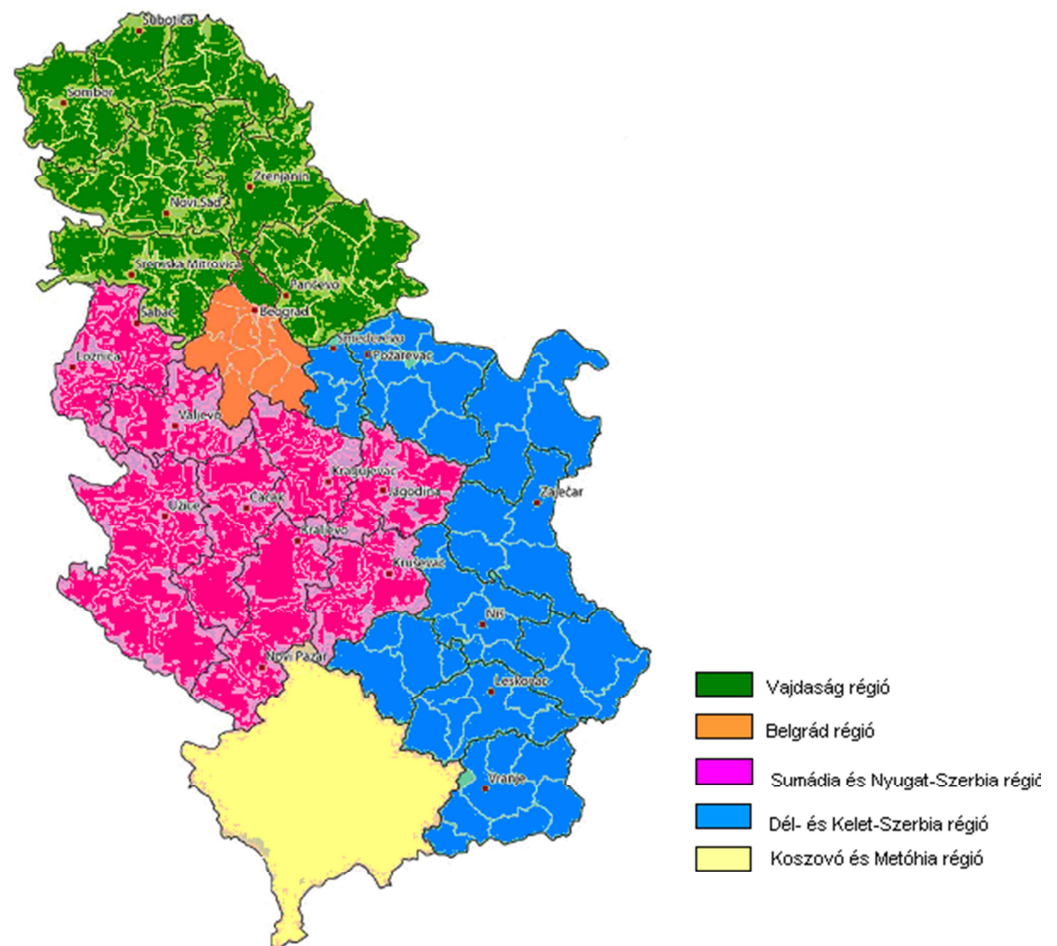
¹⁹ Zakon o regionalnom razvoju, 2009

A létrehozott régiók (NUTS 2 szint) egy vagy több térséget/körzetet (NUTS 3 szint) foglalnak magukba, és a regionális fejlesztéspolitika, a területtervezés és a megvalósítás feladatköréért felelnek. A törvény értelmében a régiók statisztikai funkcionális területi egységek, amelyet a területükön elhelyezkedő helyi önkormányzati egységek alkotnak”²⁰.

A NUTS 2-es területi egységet a következő régiók alkotják (2. sz. táblázat):

1. Belgrád régió
2. Vajdaság régió
3. Sumádia- és Kelet-Szerbia régió
4. Dél- és Kelet-Szerbia régió
5. Koszovó és Metóhia régió

1. ábra. Szerbia NUTS 2 régiói

Forrás: Saját szerkesztés

²⁰ 4. szakasz. Zakon RR, 2009

A körzetek/térsegek (NUTS 3-as szint) funkcionális területi egységek, a tervezés és regionális fejlesztéspolitika végrehajtásának hordozói (Tripković, 2009). A körzetek lakosságának száma 150 000 és 800 000 fő közt változhat. A körzetek nem rendelkeznek sem fővárossal, sem jogi szubjektivitással.

2. táblázat. Szerbia NUTS régiói

NUTS 1	NUTS 2	NUTS 3
2	5	30 (meglévő közigazgatási körzetek – TÉRSÉG és Belgrád közigazgatási egysége)
Szerbia - Észak	Belgrádi régió	Belgrád városa
	Vajdaság régió	Észak-Bácskai térség Közép-Bánáti térség Észak-Bánáti térség Dél-Bánáti térség Nyugat-Bácskai térség Dél-Bácskai térség Szerémségi térség
Szerbia – Dél	Sumádia és Nyugat-Szerbiai Régió	Zlatibori térség Kolubarai térség Mačvai térség Moravikai térség Pomoravljei térség Rasinai térség Raškai térség Šumadijai térség
	Dél-és Kelet-Szerbiai Régió	Bori térség Braničevói térség Zaječari térség Jablanikai térség Nišavai térség Piroti térség Podunavljei térség Pčinjai térség Toplicai térség

2. táblázat. (folytatás)

NUTS 1	NUTS 2	NUTS 3
	Koszovó és Metohija Régió	Koszovói térség Kosovska Mitrovica-i térség Kosovo Pomoravlje-i térség Peći térség Prizreni térség

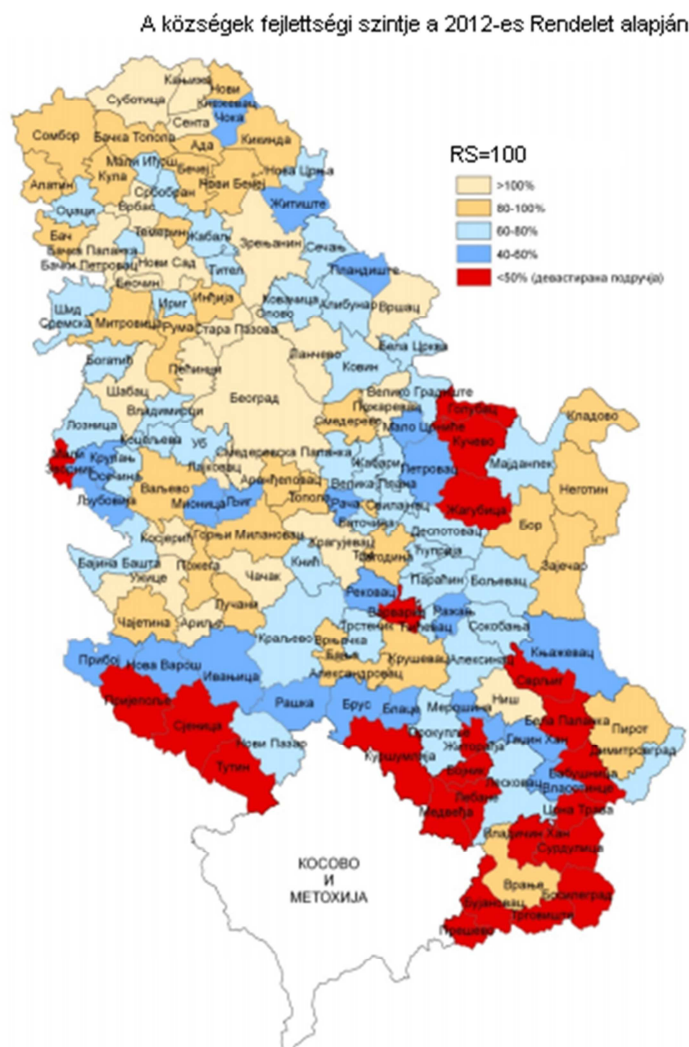
Forrás: Zakon o RR, 2009.

A körzeteket a községek (opština) alkotják. A községek több települést összefogó, legalacsonyabb szintű közigazgatási egységek. Egy nagyobb lakosságszámú, központi szerepkört betöltő település és a körülötte fekvő kisebb települések alkotják. Egyenlő az önkormányzattal. Milosavljević szerint a helyi önkormányzat a demokrácia egyik alappillére (Milosavljević, 2009).

A régiók fejlettségét az egy főre eső GDP köztársasági átlagához viszonyított arányával mérik. A községek fejlettségi szintjének meghatározására alapmutatókat és korrekciós mutatókat alkalmaznak. Alapmutatók: a jövedelmek és nyugdíjak összege az adott községben, a költségvetési jövedelem személyenként kimutatva, kivéve az egyéb költségvetési bevételeket, melyeket más kormányzati szervek biztosítanak. Korrekciós mutatók: demográfiai növekedés illetve csökkenés, munkanélküliségi ráta, népsűrűség.

A szükséges intézményi háttér hiánya, a jogi szabályozás lassúsága és a tényleges decentralizáció elmaradása megakadályozza, hogy az adminisztráció kiutat keressen a leszakadó térségek, települések számára.

2. ábra. A községek fejlettségi szintje a 2012-es Rendelet alapján

Forrás: Uredba o utvrđivanju jedinstvene liste razvijenosti regiona i jedinica lokalne samouprave za 2013. godinu

SZERBIA RÉGIÓINAK FEJLŐDÉSI IRÁNYVONALA, A MIGRÁCIÓ IRÁNYA ÉS DEMOGRÁFIAI FOLYAMATOK

Ha megfigyeljük az egyes térségek fejlettségi szintjét, Szerbia fejlődési tengelyei határozottan kirajzolódnak:

- Nyugat-Morava fejlődési tengely: Kruševac, Vrnjačka Banja, Kraljevo, Čačak, Požega, Užice.
- Dél-Morava térsége: Niš, Leskovac, Preševo, Vranje, Bujanovac,
- Fejletlen térség:
- Timoki-tengely: gazdasági erőt csak a Bor-Majdanpek-Kladovo képvisel.
- Infrastruktúra szempontjából a következő útvonalak bírnak jelentőséggel:

- Niš, Beograd, Szabadka, ami összeköti az ország déli, macedón és bolgár határszakaszát a magyar-szerb határral, illetve kapcsolódik a Magyarországi M5-ös autópályával.
- A Morava mellékfolyóinak völgyében a Niš-Priština, Paraćin-Kraljevo-Čačak-Užice-Montenegro, Belgrád-Kragujevac, Belgrád-Kraljevo.

Az ipari szerkezetváltás és az infrastruktúrális fejlődés a falvakból és a fejletlen területekről a városokba irányuló migrációt eredményezett. A Dél- és Kelet-szerbiai régió az ország egészéhez viszonyítva is erős népességcsökkenést mutatnak. A városi migráció területi sajátosságainak körvonalai legintenzívebben a Újvidék-Belgrád tengely mentén jutnak kifejezésre.

Szerbia regionális demográfiai polarizációja számos társadalmi és gazdasági tényező következménye. A populációs egyenlőtlenség egyrészt pozitív változásokat mutat, viszont csupán a nagyobb városi központokban. Multiplikált negatív hatása kihat számos más szegmensre is: a foglalkoztatásra, urbanizációra, szociális környezetre, egészségre, stb.

A 2011-es lakossági összeírás alapján Dél- és Kelet-Szerbiába régióban csökkent leginkább a lakosság (189 088 fő, illetve -10,8%), ezt követi Vajdaság régió és Sumádia- és Nyugat-Szerbia régió (egyenként -4,9%-kal), míg Belgrád régióban 5,0 %-os növekedés volt tapasztalható.

A legnagyobb csökkenést Bor körzetben: -14,7%, továbbá Zajecsar körzetben: -12,8% regisztrálták. 9 körzetben 10%-tól nagyobb a csökkenés, ezzel szemben Belgrádban és további két körzetben növekedés volt tapasztalható: a raškai (6,2%) és a Dél-bácskai körzetben (3,7%).

Községenként nézve, ha Belgrádot nem vesszük figyelembe, csak 9 községben volt növekedés, melyek közül a legjelentősebbet Novi Pazarban (16,8%) és Újvidéken (14,1%) regisztrálták. Legnagyobb csökkenés Crna Travan (-35,1%) volt tapasztalható, további 4 községben pedig -20%-tól nagyobb csökkenést jegyeztek fel. Míg 58 községben (vagyis a községek 1/3-ában) több mint -10%-os csökkenést tartanak nyilván.

Külön problémát jelent, hogy minden évvel nő a nyugdíjasok száma. A lakosság korösszetételének meghatározására a populáció kategorizációjának olyan módszerét alkalmazzák, amely 5 mutatót vizsgál: az átlag életkort, a 20 évnél fiatalabbak részvételét, a 40 évtől fiatalabbak részvételét, a 60 évnél idősebbek részvételét az össz populációban és az öregedési indexet. Ez alapján a 2011-es népszámlálási adatok szerint Szerbia lakossága

a demográfiai előregedés mély stádiumában van. Községenként vizsgálva a kérdést, megállapíthatjuk, hogy 58 község található a demográfiai előregedés végső stádiumában.

REGIONÁLIS ASSZIMETRIA SZERBIÁBAN

A 2000-es év után pozitív gazdasági folyamatok indultak el, átreformálták az adórendszert, a szociális szektort, a munkanélküliség csökkenő tendenciát mutatott, a dinár árfolyama stabil volt a devizatartalékok növekedése mellett, az árak és a külkereskedelem jelentős deregulációja és liberalizációja valósult meg. A szerb gazdaság növekedése néhány nagyvárosra összpontosult: Belgrádra, Újvidékre, valamint Niš és Kragujevac környékére, vagyis jellemzően a X-es közlekedési folyosó mentére (Boeckhout-Heller, 2009). Ezt az időszakot a makrokonómiai stabilitás kialakulása, a gazdasági fejlődés beindulása, strukturális rendszerváltás, az európai uniós csatlakozási tárgyalások megkezdése, jogharmonizációs folyamatok jellemzik. A 2001-2008-as időszakban a GDP növekedése átlagosan 5 %, míg a bruttó hozzáadott érték az ipar, a földművelés és az építészet területén átlagosan 1,5 % volt (Kovačević, 2009). A gazdaságpolitika fő célja a gazdasági stabilitás fenntartása volt (Babin, 2009), jelentős gazdasági növekedés elérése mellett.

Az ország ipari teljesítménye azonban a 2008-as évtől kezdve folyamatosan csökkent, ennek következtében a munkanélküliség megnőtt. Az elmúlt négyéves időszakban Szerbiában az ipari foglalkoztatottak száma átlagosan 10 dolgozóval csökkent, ezt követi az építőipari foglalkoztatottak csökkenése átlagosan 8 dolgozóval, majd a közlekedésben foglalkoztatottak száma: átlagosan 3 dolgozóval és a szolgáltató szektorban alkalmazottak átlagosan 4 dolgozóval, vagyis átlagosan ennyivel dolgoznak kevesebben ezekben az ágazatokban.

A fejlődés midőssze néhány nagyobb városra összpontosult. Jelentősebb ipari területek: Belgrád, Újvidék, Šabac, Požarevac, Kragujevac, Čačak, Kraljevo, Leskovac.

A tercier szektor központja a főváros. Itt találhatóak a bankok, a kereskedelmi vállalatok, a közlekedési vállalatok és a telekommunikációs vállalatok központjai. Szerbiának sugaras úthálózata van Belgrád központtal, vagyis a főváros irányába vezet. Minden fontosabb főútvonal, vízi út és vasútvonal keresztezi. Ennek köszönhetően a főváros jelentős közlekedési csomópont is egyben.

Bár a főbb városi centrumok elsősorban szolgáltatásalapú gazdasággal rendelkeznek, a fejlett ipari funkciók terén is jó pozíciókat foglalnak el. A hagyományos ipari terek körében az egyoldalú gazdaság szerkezet, a tartós szociális problémák és a befektetések

terjedésének lassúsága továbbra is megoldatlan kérdés. Ilyen problémákkal küzdenek a korábbi járműipari centrumok: Kragujevac, Loznica és Priboj, a bányászati körzetek: Bor és Majdanpek. A termelő gazdaság leépülése leginkább Dél-Szerbiát súlytja. 2007-ben 17 válságos helyzetű ipari központot azonosítottak, jórészt az ország déli részén. Ezek közül kiemelendő: Kragujevac, Leskovac, Bor és Loznica.

Szerbiai szinten a regisztrált munkanélküliek struktúrájában legnagyobb részt a 25-29 év közötti fiatalok foglalják el 13%-kal. Átlagosan 4 évet várnak munkára. A munkanélküliek 28,4%-a végzettség nélküli, 28,3%-ának középiskolai végzettsége van, 5,9%-uk diplomás.

Egyre kifejezettebb a gazdasági polarizáció az urbánus-rurális reláción is: az össz lakosság 61%-a él 23 városban és az össz foglalkoztatottak 72%-a dolgozik itt. A rurális lakosságot kétszer annyira fenyegeti az elszegényedés. A legnagyobb rizikó a Pcsinyei, a Jablanicai és a Toplicai körzetben van²¹.

A regionális asszimetria mindenek előtt a gazdaság koncentrálódásából látszik Belgrád városában, illetve a Dél-bácskai körzetben - a bruttó hozzáadott érték 63%-a, a jövedelem 70%-a, a vállalatok 53%-a, a foglalkoztatottak 53%-a található ezeken a területeken, ellentétben a Dél- és Kelet-szerbiai régió fejlődési trendjével - a jövedelem 3%-a, a vállalatok 7,5%-a, a foglalkoztatás 8%-a valósul meg a régióban (3.sz. táblázat).

Belgrád és Vajdaság régiók valósítják meg együttesen a GDP 2/3-át Szerbiában. A különbségek extrém példája a GDP megvalósítása terén Belgrád a maga 40%-ával, szemben Dél- és Kelet-Szerbia régió 14,5%-ával.

3. táblázat. Index GDP per capita (NUTS-2) EU—27 = 100

Régiók	2009	2010	2011	2012
Belgrád régió	65	61	60	
Vajdaság régió	34	33	35	
Sumádia és Nyugat-Szerbia régió	26	24	23	
Dél- és Kelet-Szerbia régió	23	22	22	

Forrás: Saját szerkesztés

²¹ Izvestaj o razvoju Srbije 2012.

GDP százalékos megoszlása régiók szerint 2010-ben:

Belgrád régió:	40,0 %
Vajdaság régió:	26,0 %
Sumádis és Nyugat-Szerbia régió:	19,5 %
Dél- és Kelet-Szerbia régió:	14,5 %

A GAZDASÁGI ÉS RÉGIONÁLIS FEJLESZTÉS ÖSZTÖNZÉSE

A 2011-es évben a gazdasági és regionális fejlesztésre kifizetett össz pénzügyi támogatás értéke 5,4 milliárd euró volt, mely által 74 783 projekt valósult meg. A támogatási összegből az egyes régiók 2,3 milliárdot hívtak le 72 512 projekt realizálására.

A fejlesztési eszközökkel kapcsolatos intézkedések nyilvántartását a 2012-es évtől újabb, továbbfejlesztett módon végzik. A jelentések így már tartalmazzák a támogatási eszközök realizációjáról szóló kimutatást is. Ennek köszönhetően tudjuk, hogy a fejlesztési eszközök 16 felhatalmazott intézmény által realizálódtak, az össz pénzügyi ösztönző alap 2012-ben 2,9 milliárd eurót tett ki, több mint 30 projekt valósult meg általuk.

Az össz fejlesztési eszközök legnagyobb részét (58,7%) az Európai Integrációs Iroda hagyta jóvá, míg a legtöbb projektet (22 650, azaz 75%) a Nemzeti Foglalkoztatási Iroda valósította meg.

A meghatározott felhasználású eszközök legnagyobb százalékát (44%-ot) Szerbia szintjén a 2012-es évben az infrastruktúrával kapcsolatos projektekre választották ki, legkevesebbet (0,6%-ot) pedig a gazdasági egységek újrastrukturálására és a környezetvédelemre (1,7%) (4.sz. táblázat).

4. táblázat. A pénzügyi támogatások összege felhasználási területek szerint

Támogatási terület	2011 (eur)	2012 (eur)	2011=100	2012=100	2012/2011
Mezőgazdaság serkentés	174 963 080	272 233 357	6,8	9,3	55,6
Termelés serkentés	235 157 440	164 568 773	9,1	5,6	-30,0
Foglalkoztatás növelése	143 342 815	152 329 026	5,6	5,2	6,3
Kivitel serkentése	135 709 701	128 858 81	5,3	4,4	-5,0

4. táblázat. (folytatás)

Gazdasági egységek rekonstrukciója	8 117 420	16 827 780	0,3	0,6	107,3
Infrastruktúra	1 105 485 150	1 283 383 048	43,0	44,0	16,1
Intézmények erősítése, szakemberek, emberi erőforrások	205 790 731	206 100 371	8,0	7,1	0,2
Környezetvédelem, ökológia, infrastruktúra, területi tervezés	77 539 500	50 753 518	3,0	1,7	-34,5
Oktatás, tudomány, egészség, kultúra, sport, szociális védelem (trsadalmi tev.)	285 732 516	248 717 934	11,1	8,5	-13,0
Egyéb	201 553 791	391 209 431	7,8	13,4	94,1
Összesen	2 573 392 143	2 914 982 049	100,0	100,0	13,3

Forrás: Izveštaj o razvoju Srbije 2012.

Az össz eszközök mintegy 40%-át használják fel a régiók külön-külön, míg a többi 60%-ot közös projektekre adják.

A regionális fejlesztési eszközök (a 40%-ból) 2012-ben legtöbb (33,8%) és a szétosztott pénzügyi segélyek 32%-át Sumádia- és Nyugat-Szerbia régió kapta meg, szemben Dél- és Kelet-Szerbia régióval, ahová a fejlesztési eszközöknek mindössze 16 %-a jutott. Ezt követi Vajdaság 29 %-kal és Belgrád 23% -kal (5. sz. táblázat).

5. táblázat. Össz regionális pénzügyi eszközök realizáció és régiók szerint 2011-ben és 2012-ben

Régió	2011		2012		2012=100		2012/2011		Kihasznált ág 2012- ben
	Projektek száma	Jóváhagyott eszközök (eur)	Projektek száma	Jóváhagyott eszközök (eur)	Projektek száma	Jóváhagyott eszközök (eur)	Projektek száma	Jóváhagyott eszközök (eur)	
Vajdaság	11.303	322.771.074	7.264	311.848.771	25,0	28,9	-35,7	-3,4	10,7
Belgrád	6.669	408.331.103	4.619	251.729.901	15,5	23,3	-30,7	-38,4	8,6
Sumádia- és Nyugat-Szerbia	14.735	301.742.540	9.831	345.760.315	33,8	32,0	-33,3	14,6	11,9

5. táblázat. (folytatás)

Dél- és Kelet-Szerbia	10.760	195.109.024	7.331	170.287.714	25,2	15,8	-31,9	-12,7	5,8
Összesen	43.467	1.227.953.742	29.045	1.079.626.701	100%	100%	-32,6	-12,1	37,0
Szerb Köztársaság	97,1%	47,7%	96,8%	37,0%					
Közös projekt	1.302	52,3%	969	63,0%					

Forrás: Izveštaj o razvoju Srbije 2012.

A 2012-ben realizált pénzeszközök regionális szinten nagy eltérést mutatnak a fejlesztési eszközök kihasználtsága és a projektek számának terén. A 2011-es évvel összehasonlítva, minden régióban kisebb számú projekt valósult meg, egyedül Sumádia- és Nyugat-Szerbia régióban hagytak jóvá 14,6%-kal többet az előző évhez képest.

A legkiseb pénzügyi csökkenés (3,4%) Belgrád régióban volt, a legnagyobb (38,4%) Vajdaságban.

ÖSSZEGZÉS

Szerbiában az elmaradott térségek fejlődését több tényező befojásolja. Ezek közül kiemelném a központokban koncentrálódó tőkét és foglalkoztatottságot. Az eddigi társadalmi intervenciók szelektívek voltak és nem voltak elégségesek. Szerkezetileg sem voltak kellőképpen lehatároltak. Mindez tovább fokozta a regionális különbségeket!

Az asszimetria jelen van a fejlett/fejletlen régiók relációján kívűk az urbánus és rurális térségek között, csakúgy, mint az adminisztrációs központ szerepét betöltő települések és a periférikus települések között, valamint a korridorok mentén fekvő települések és azok a települések között, ahol az infrastrukturális ellátottság a minimumon van.

A szükséges intézményi háttér hiánya, a jogi szabályozás lassúsága és a tényleges decentralizáció elmaradása megakadályozza, hogy az adminisztráció kiutat keressen a leszakadó térségek, települések számára. Az uniós és egyéb fejlesztési eszközök felhasználása régióként eltérő, a legkevésbé fejlett területek továbbra sem képesek felzárkózni. A regionális fejlődés továbbra is kiegyensúlyozatlan és aránytalan. A negatív demográfiai folyamatok folytatódnak, valamint a tőke és a foglalkoztatottság továbbra is a főbb városi centrumokban koncentrálódik.

A regionalizációs folyamatokat gátolja az is, hogy számos fejlesztési stratégiai dokumentum nem született meg mind a mai napig, így többek között az egyes régiók

regionális fejlesztési stratégiái sem, valamint az is nehezíti a regionalizációt, hogy a regionális fejlesztés intézményi kerete befejezetlen.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Babin, M. (2009). Prociklična fiskalna politika i održavanje makroekonomski stabilnosti u Srbiji u periodu 2001-2008. *Finansije*, godina LXIV, 1-6. sz. 86.o.
- Boeckhout, S.-Heller, C. (2009). *Merenje regionalnog razvoja u Srbiji: Zahtevi sa stanovišta EU*, Centar za starteško ekonomska istraživanja, „Vojvodina – CESS”, 28-29. sz., Vlade AP Vojvodine, 7.o.
- Dorđević, M. (2007). Mesto Srbije u regionalnom razvoju Zapadnog Balkana, *Zbornik radova sa međunarodne konferencije „Euroregije i jugoistočna Evropa”*, Ekonomski Institut, Sarajevo, 157. o.
- Eždenci, I. (2011). O ciljevima i pokazateljima regionalnog razvoja. *Centar za starteško ekonomska istraživanja. Vlade AP Vojvodine. „Vojvodina – CESS”*. 28-29. szám. 4.old.
- Gasmi, G. (2007). Principi Evropske Unije o državnoj pomoći u kontekstu procesa stabilizacije i asocijacije – putokaz za harmonizaciju Srbije. *Finansije*, godina LXII, 1-6. sz. 85.o.
- Illés I. (2002). *Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón: átalakulás, integráció, régiók*. Dialóg Camous, Budapest-Pécs.
- Izveštaj o razvoju Srbije 2012.
- Janić, D. (2009). Srbija država regiona. *Izazovi evropskih integracija. Časopis za pravo i ekonomiju evropskih integracija*. 2009/6. szám. 103-115. old.
- Juhász J. (2003). Defenzív nacionalizmus és pragmatizmus a posztmilosevicsi Szerbiában, In: Kiss J. László (szerk.): *Nemzeti identitás és külpolitika Közép- és Kelet-Európában*, Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Kemenszky, Á. (2008). A nyugat-balkáni uniós stratégia fejlődési irányai: stabilizáció és/vagy csatlakozás? In: Balogh Péter, Dobos András, Forgács Attila, Szűcs Anita, Nagy Beáta(szerk): *60 éves a Közgazdaságtudományi Egyetem: A Jubileumi Tudományos Konferencia alkalmából készült tanulmányok*: Társadalomtudományi Kar. AulaKiadó,Budapest.155-171.o.
<http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=TFWKXA>
- Komšić, J. (2007). Evropski političko-pravni pristup decentralizaciji i regionalizaciji. In: Kosta Josifidis (szerk.): *Evropske regionalne politike s osvrtom na perspektive Vojvodine*. Univerzitet u Novom Sadu, Ekonomski fakultet Subotica. Novi Sad. 65-96.old.
- Kovačević, M. (2009). Makroekonomski ambijent Srbije, *Centar za starteško ekonomska istraživanja, „Vojvodina – CESS”*, 16-17. sz., Vlade AP Vojvodine, 17.o.
- Lopandić, D. (2010). Reforme Evropske Unije, Zapadni Balkan i Srbija, *Zakasnela integracija*, Letöltve:
http://www.raris.org/download/regionalizacija/reforma_eu_zapadnibalkan_srbija%20Dusk%20Lopandic.pdf (2011.10.20.)
- Lengyel, I. (2010). *Regionális gazdaságfejlesztés. Verszenyképesség, klaszterek és alulról építkező stratégiák*, Budapest, Akadémia Kiadó
- Lengyel Imre-Rechnitzer, J. (2004). Regionális gazdaságtan. *Dialóg Campus*, Budapest-Pécs
- Mészáros Rezső, Boros Lajos, Nagy Erika, Pál Viktor & Nagy Gábor (2010). *A globális gazdaság földrajzi dimenziói*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 396.old.

- Milosavljević, B. (2009). Sistem lokalne samouprave u Srbiji, *Stalna Konferencija Opština i Gradova*, Beograd
- Nacionalni program za Evropske integracije, RS Vlada, 2012.
- Nacionalni program za usvajanje pravnih tekovina Evropske Unije za period 2013-2016., Kancelarija za Evropske integracije, 2013.
- Nagy I. (2007). A Kárpát-medence régiói 7. Vajdaság. *Dialóg Campus Kiadó*, Pécs-Budapest
- Nemes Nagy, J. (2009a). Terek, helyek, régiók. *A regionális tudomány alapjai*, Budapest, Akadémia Kiadó
- Opštine i regioni RS*, 2012
- Pálné Kovács, I. (2004). *A közigazgatási régiók esélyei hazánkban*, Letöltve: www.matd.iif.hu/04sze.html (2007.05.10.)
- Pálné Kovács, I. (2008). Helyi kormányzás Magyarországon, *Dialog Campus*, Budapest-Pécs
- Prelazni trgovinski sporazum="Sl.Gl."RS-Medjunarodni ugovori, br. 83/2008.
- Simić, P. (2009). Polovi razvoja i regionalizam u Francuskoj. *Izazovi evropskih integracija. Časopis za pravo i ekonomiju evropskih integracija* 2. évf. 2009. 6. sz. 59-72. o.
- Statistički godišnjak 2011.*
- Statistički godišnjak 2012.*
- Statistički kalendar Republike Srbije 2013.*, Republika Srbija, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2013
- Takács, Z. (2008). Területi szerveződés és regionalizáció Szerbiában. In: Gábrity Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa (szerk.) *Regionális erőnlét*. MTT., Szabadka, pp. 123.-158.
- Tripković, M. (2003). Regionalizálódás Szerbiában, különös tekintettel a Vajdaság helyzetére = Tér és Társadalom 17. évf. 4. sz. 117-155. o.
- Uredba o utvrđivanju jedinstvene liste razvijenosti regiona i jedinica lokalne samouprave za 2013. Godinu. *Sl. Gl. RS*. Br. 62/2013.
- Uredba o nomenklaturi statističkih teritorijalnih jedinica. *Sl. Gl. RS*. br. 109/2009 i 46/2010
- Vučetić, D. & Janitićević, D. (2006). *Decentrallizacija kao polazište daljeg razvoja Srbije* – Priručnik, Nacionalna koalicija za decentralizaciju, Centar za razvoj građanskog društva PROTECTA, Niš.
- Vuletić, V. & Vukelić, J. (2009). Odnos političke elite Srbije prema regionalizaciji. *Izazovi evropskih integracija. Časopis za pravo i ekonomiju evropskih integracija* 2. évf. 2009. 6. sz. 117-133. o.
- Zakon o regionalnom razvoju, 2010. = Sl. Gl. RS. Br. 14/1009